

Het evangelie van Judas:

Inleidende notities over zijn inhoud en betekenis

Johannes (Hans) van Oort (Universiteiten van Utrecht en Nijmegen)

Honorêre professor: Department Kerkgeskiedenis en Kerkreg
Universiteit van Pretoria

Abstract

The Gospel of Judas: Introductory notes on its contents and meaning

This article introduces the reader to the newly discovered Gospel of Judas (Codex Tchacos, pp 33-58): It discusses its sensational (and evidently sensationalized) discovery, its place in the context of a number of other writings in Codex Tchacos and the main lines of its contents. With reference to the Gospel of Thomas, among others, the author briefly discusses the question "What is a Gospel?". It seems to be quite possible to discern some so-called agrapha or "new words of Jesus" in the Gospel of Judas. Though the Gospel of Judas is undoubtedly a Gnostic Gospel, presenting some sort of "pre-cabballistic" message, its mentioning of Jesus as "the Name" and "the Prophet" seems to fit well with very ancient Jewish-Christian traditon.

Sinds de mondiale presentatie op zes april 2006, door National Geographic Society geregisseerd vanuit de Amerikaanse hoofdstad Washington, werd het in brede kring bekend: er is een "Evangelie van Judas"*. Het was toen lange tijd wereldnieuws. Dat is het vandaag nog.

In zekere zin zet zo 'n bericht de wereld op z'n kop. Judas is algemeen bekend als de slechterik bij uitstek. Zelfs is het nog erger: hij is het prototype van de geldzuchtige jood. En hij heeft Jezus toch verraden? Dat staat immers in het Nieuwe Testament? En nu een "evangelie" dat hem de held maakt?

* Ek dank Prof J W (Hoffie) Hofmeyr (Universiteit van Pretoria) vir sy kollegiale aansporing om hierdie algemene inleiding tot die "Evangelie van Judas" in Nederlands te publiseer. – This article was completed during November-December 2006 when I worked as a visiting researcher with Dr Annemaré Kotzé at the Department of Ancient Studies of the University of Stellenbosch and as a recipient of an International Science Liaison Grant from the National Research Foundation of the Republic of South Africa.

Het evangelie van Judas

Inderdaad vraagt dat enige toelichting. Ik kan die in het kader van een inleidend artikel uiteraard niet uitputtend geven – wanneer het in een kort artikel zou kunnen, zou ik er uiteraard geen boek over hebben geschreven (Van Oort 2006a). Enkele meest opvallende zaken stip ik nu aan. Ook beschrijf ik de meest recente stand van zaken betreffende de vondst van de codex en de interpretatie van de inhoud.¹

Allereerst geef ik nu een “update” van de gegevens rond de ontdekking van de codex. Over die vondst is al veel gezegd en niet minder door allerlei personen gefantaseerd. Enkele (vrijwel) vaststaande feiten luiden als volgt.

Ergens aan het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw is, nabij de Nijl, waarschijnlijk ca. zestig kilometer noordelijk van de plaats El-Minyâ in Midden-Egypte, in een antiek graf een kalkstenen kistje ontdekt. Daarin vond men een oud boek waarvan de papyrusbladen in een omslag bijeen waren gebonden. Een dergelijk boek uit de Oudheid noemt men een *codex*.

Het gaat dus zeker niet om een “rol” en er is helemaal geen verband met de Dode Zee-rollen, zoals in sommige populaire berichtgeving is gemeld. Ook is dit manuscript echt niet eeuwenlang door het Vaticaan verborgen gehouden, zoals ook al in de populaire pers is gesuggereerd. Maar is er dan geen enkel verband met Dan Brown’s fantasievolle boek *De Da Vinci Code*? Het enige connectie die er – naar verluidt – bestaat, is deze: National Geographic heeft bewust de presentatie van het Judasevangelie laten plaatsvinden vóórdat de film over de *Da Vinci Code* in de roulatie kwam ... Door grote druk op de eerste uitgevers van het Evangelie van Judas uit te oefenen, is dat uiteindelijk ook gelukt.²

De ontdekking van het Evangelie van Judas is in menig opzicht zeer interessant en – inderdaad! – van groot belang. Voor het eerst in de geschiedenis duikt een tekst op waarvan wij wisten dat die bestond, maar

¹ Ik verwerk hierin ook de belangrijkste gegevens die naar voren zijn gekomen op het eerste congres over dit manuscript dat op 27 en 28 oktober 2006 heeft plaatsgevonden in Parijs: “L’Évangile de Judas. Le contexte historique et littéraire d’une nouvelle apocryphe”. Daar ontving ik ook de allernieuwste Koptische tekst van de gehele Codex Tchacos zoals deze tot op die datum was gereconstrueerd: *Codex Tchacos. Coptic text edited by R Kasser and G Wurst. English translation by M Meyer and F Gaudard. Notes by M Meyer and G Wurst*. Het is de bedoeling dat deze “kritische editie” in april 2007 door National Geographic Society, Washington DC, zal worden gepubliceerd.

² Op zes april 2006 werd niet alleen de Koptische tekst van het Evangelie van Judas gepresenteerd (deze tekst is sindsdien op de internetsite van National Geographic voor iedereen beschikbaar), maar vooral ook een Engelse vertaling met een aantal inleidende artikelen: *The Gospel of Judas. Edited by Rodolphe Kasser, Marvin Meyer, and Gregor Wurst*, Washington, DC: National Geographic 2006. Dit boek heeft slechts een voorlopig karakter en bevat naar mijn inzicht vele foute interpretaties. Toch is dit boek inmiddels in vele talen vertaald en zijn er – naar ik in de mondelinge traditie te Parijs hoorde – wereldwijd al meer dan een miljoen exemplaren verkocht!

waarvan bijna tweeduizend jaar niemand ooit één snippet zag. En voor alle duidelijkheid: ook mensen zoals de kerkvader Irenaeus van Lyon rond 180, of de ketterjager bisschop Epifanius van Salamis rond 350, of de latere pseudo-Tertullianus of Filastrius van Brescia hebben waarschijnlijk nooit iets van deze tekst zelf gelezen. Zij wisten dat dit “evangelie” bestond, ze hebben iets gehoord over de inhoud, maar of ze deze tekst zelf onder ogen kregen lijkt mij hoogst twijfelachtig. Het Judasevangelie is een echt *esoterisch* evangelie, een “openbaring” ofwel *apophasis* die maar in zeer kleine kring bekend mocht worden. Buiten die kring van de ingewijden zijn wij misschien de eersten die de tekst echt kunnen lezen. Waarom deze tekst esoterisch, mystiek, “bevindeljk”, zelfs “vroeg-kabbalistisch” is te noemen, wil ik zodadelijk nader aanduiden.

Men heeft dus ergens in de vorige eeuw een codex gevonden met daarin een totaal onbekende en zeker ook hoogst onverwachte en zelfs schokkende tekst. Judas is in dit “Evangelie” – zelfs letterlijk – “de ster”. Die codex is vanuit Egypte naar Genève in Europa gesmokkeld, vandaar naar de Verenigde Staten, en uiteindelijk weer teruggebracht naar Genève. Men heeft de zeer fragiele bladen zo ongeveer de gehele globe rondgesleept. Bijna was op een gegeven moment alles zelfs verkocht naar Japan.

Vanaf 2001 evenwel is de codex in het diepste geheim bewaard en gerestaureerd in Cologny nabij Genève. Daar staat de befaamde Bibliothèque Bodmer en daar kan men sinds kort een aantal pagina’s gaan zien (enkele andere bladzijden zijn tijdelijk uitgesteld bij National Geographic in Washington).³ Martin Bodmer was een Zwitserse maecenas die veel oude handschriften verzamelde, vooral ook allerlei papyri uit Egypte met bijbelteksten erop. Iedere theoloog die bijvoorbeeld het kritische apparaat van zijn Nestle-Aland uitgave van het Nieuwe Testament bestudeert, zal daarin belangrijke papyri uit de collectie van Bodmer genoemd vinden. De Bibliothèque Bodmer heeft, heden vooral in de persoon van Madame Florence Darbre, het specialisme in huis om een nieuwe codex zoals deze te restaureren. Voor hele of halve letters, voor een klein streepje inkt, zelfs voor elk ander overblijfsel is vijf jaar lang geprobeerd een plaats te vinden.

Het wereldwijd zoeken naar fragmenten gaat trouwens nog steeds door. Zijn er misschien personen (vooral handelaren, maar mogelijk ook wetenschappers) die tijdens de ingewikkelde lotgevallen van de codex een of meerdere snippets, misschien zelfs hele pagina’s, hebben achtergehouden? Voor mij was een van de bijzondere ervaringen tijdens het congres in Parijs dat daar werd meegedeeld dat er nu een pagina-nummer 108 in de codex is ontdekt. Dat zou dan betekenen dat de codex niet slechts 66 bladzijden heeft

³ Voor wie niet de verre reizen kan of wil maken, is er gelukkig ook een alternatief: zie nu de internet-sites van zowel National Geographic alsook de Bibliothèque Bodmer. De foto’s die op laatstgenoemde website staan, zijn bij mijn weten nog nergens in druk gepubliceerd.

Het evangelie van Judas

geteld, zoals tot nu toe was gebleken en in alle bestaande publicaties is gemeld, maar veel meer! Zwerven die bladzijden of snippers nog ergens rond? Bij wie dan en waar? Of zijn ze definitief verloren? Kennelijk is niet alles definitief weg, want anders zou deze nieuwe ontdekking van een hoog paginanummer niet kunnen worden gemeld ...

Hoe dan ook, het onderzoek naar de codex en zijn vele losse fragmenten gaat voort. Digitale foto's circuleren onder de specialisten en diverse personen wereldwijd onderzoeken gezamenlijk wat eventueel hier of daar in de gereconstrueerde tekst zou kunnen passen. Een goede 85% van de tekst van het Evangelie van Judas is nu gereconstitueerd.

De gehele codex is Codex Tchacos gedoopt, naar de Zwitserse antiquair Frieda Nussberger-Tchacos. Er zitten zeker 33 bladen⁴ in van elk ca. 28 bij 11 cm, op de voorzijde en aan de achterkant (*recto* en *verso*) beschreven in vrij grote Koptische letters, gemiddeld 25 regels en ongeveer 80 woorden op een pagina, totaal 66 genummerde bladzijden. Naar onze begrippen is het Judasevangelie niet zo lang, zo 'n goede 2300 Koptische woorden. Maar wat hier in één woord staat, daar hebben wij soms een hele volzin voor nodig.

Eerst dacht men dat Codex Tchacos drie geschriften bevatte. Dat heeft wereldwijd aanleiding gegeven tot geweldige verwarring, omdat teksten die behoren tot een (óók) nieuw en onbekend vierde geschrift gelezen en geïnterpreteerd werden als behorend tot het Evangelie van Judas. Maar Codex Tchacos bevat in werkelijkheid (minstens!) vier geschriften. Voor alle zekerheid soms ik ze hier compleet op: (1) Een "Brief van Petrus aan Filippus", al bekend uit Nag Hammadi (pp 1-9). (2) Een geschrift "Jacobus" (pp 10-32), een variant van de "(Eerste) Openbaring van Jacobus", een geschrift dat ook in 1945 in Nag Hammadi werd gevonden, maar waarvan de tekst in dit geval nogal wat andere lezingen biedt. Dan (3) het volkomen nieuwe "Evangelie van Judas" (33-58). Daarna (4) een apart geschrift zonder titel (pp 59-66) over "Allogenes" ofwel degene die "van een ander geslacht", "van andere geboorte" is.

Kort gezegd gaat dit vierde geschrift over Allogenes als de ware gnosticus. Erg jammer is dat deze vierde en hoogst interessante tekst sterk gehavend is. Ook in de nieuwste reconstructie, ter beschikking gesteld aan de deelnemers van het congres in Parijs, hebben wij maar acht pagina's van deze tekst en van deze acht bladzijden zijn alleen de eerste vier redelijk goed

⁴ Ik meld hier nog de "oude" situatie. Wanneer het bericht over pagina-nummer 108 inderdaad correct blijkt, dan heeft de codex *ten minste* 54 bladen geteld. Dat zou dan goed overeenkomen met de gebruikelijke omvang van een codex met Koptische geschriften uit deze periode (begin vierde eeuw). Een dergelijke omvang hebben gewoonlijk ook de codices uit de befaamde bibliotheek van Koptische geschriften die in december 1945 gevonden werd nabij Nag Hammadi. Maar wat in Codex Tchacos op de pagina's ná pagina 33 geschreven staat, is op dit moment nog geheel onbekend.

bewaard. Een colophon van dit geschrift – dit colophon zou zich dan, evenals bij de drie eerste geschriften, aan het eind van de tekst moeten bevinden – is niet overgeleverd. Het is dus redelijk om aan te nemen dat in ieder geval een deel van de pagina's tussen nummer 66 en de (recent genoemde) pagina 108 de verdere tekst van dit "[Boek]" (?) "[van Allogenes]" (?) zal hebben bevat. Maar wat mogelijk nadien kwam, is voor ieder op dit moment in nevelen gehuld.⁵

Wat staat er in het Evangelie van Judas? Ook dat is niet zomaar in een paar woorden gezegd. Ik waag een poging, met de nadrukkelijke kanttekening dat ik hier onmogelijk compleet kan zijn. Allereerst nu enkele notities over die merkwaardige titel. Is dit een "evangelie"? En nog curieuzer: "van Judas"?

Geen enkele wetenschapper zal beweren dat rond het jaar 30 de bekende Judas dit "evangelie" schreef. Die was, hoe dan ook, toen deze tekst voor het eerst werd opgetekend, allang niet meer in leven. Ergens tussen 120 en 160, misschien zelfs al eerder, heeft iemand dit geschrift in het Grieks geschreven. "Van Judas" betekent dat Judas in dit stuk een belangrijke plaats inneemt.

Dan de benaming: "*euaggelion*" ofwel "evangelie". Al vroeg in het zéér veelkleurige ontstaan van het christendom werd "evangelie" de term voor een geschrift dat betrekking heeft op Jezus. Maar veel mensen vergissen zich, wanneer ze denken dat een dergelijk geschrift *per se* en uitgebreid moet gaan over Jezus' leven, woorden, daden, kruisdood en opstanding. Uit de eerste eeuwen van onze jaartelling zijn vele "evangeliën" bekend, intussen volgens diverse wetenschappers zeker 35 (Koester 1990).⁶ In verschillende daarvan staan alleen maar "woorden van Jezus".

Het meest bekende voorbeeld van een dergelijk "evangelie" is het Evangelie van Thomas. Het bestaat uit 114 losse spreuken ofwel *logoi* of "woorden" van Jezus. Dit geschrift bevindt zich in de tweede codex van de

⁵ Naar bekend bevindt zich ook in de bibliotheek van Nag Hammadi een geschrift met de titel "Allogenes" (NHC XI, 3), maar de inhoud van dit geschrift is niet identiek met de inhoud van de onlangs ter beschikking gekomen nieuwe tekst. Zie voor laatstgenoemde tekst vooral J D Turner's inleiding, Koptische tekstuitgave, Engelse vertaling en commentaar in de door Brill te Leiden etc. uitgegeven serie *Nag Hammadi Studies*, nu verkrijgbaar in de reprint-uitgave *The coptic gnostic library*, edited by J M Robinson, Leiden 2000.

⁶ Zie voor een omschrijving van wat volgens hedendaagse wetenschap een evangelie is, bijvoorbeeld H Koester, *Ancient Christian Gospels: Their history and development*, London etc. 1990. Wetenschappelijk betrouwbare vertalingen van de meeste van dergelijke "evangeliën" vindt men onder meer in W Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in Deutscher Übersetzung*, I: *Evangelien*, Tübingen 1990⁶ (van Schneemelcher's editie en van de eraan voorafgaande uitgave onder de naam van E Hennecke en W Schneemelcher verschenen ook diverse Engelse vertalingen) en recent ook in de indrukwekkende publicatie (in de befaamde "Bibliothèque de la Pléiade" en tezamen meer dan 4000 bladzijden omvattend!) *Écrits apocryphes chrétiens I: Édition publiée sous la direction de François Bovon et Pierre Geoltrain. Index établis par Sever J Voicu*, Paris 1997 en *Écrits apocryphes chrétiens II: Édition publiée sous la direction de Pierre Geoltrain et Jean-Daniel Kaestli. Index établis par Jean-Michel Roessli et Sever J Voicu*, Paris 2005.

Het evangelie van Judas

(waarschijnlijk!) twaalf codices die nabij Nag Hammadi zijn aangetroffen.⁷ Hoewel deze bibliotheek voor een belangrijk deel “gnostisch” is, betekent dat nog niet dat alle geschriften die er werden gevonden geheel of zelfs maar gedeeltelijk tot de (op zich al gevarieerde) gnostische geestesstroming behoren. Niemand zal dit bijvoorbeeld beweren van een deel uit Plato’s *Staat* dat ook in de bibliotheek van Nag Hammadi is aangetroffen. Over het gnostische karakter van het Evangelie van Thomas lopen de meningen zeer uiteen.

Wetenschappelijk staat vast dat de oudste en “volledige” evangeliën die wij hebben in het Nieuwe Testament staan. Dat zijn (in de volgorde van hun ontstaan) de evangeliën van Marcus, Mattheüs, Lucas en Johannes. Ze dateren ongeveer uit de jaren 65-90. Mogelijk zijn fragmenten van enkele andere evangeliën nog ouder dan deze “complete” evangeliën: brokstukken van het Evangelie van de Ebionieten, van de Nazareeërs, van de Hebreëën.⁸ Zeker ook de oudste bronnen die te traceren zijn van het Evangelie van Thomas gaan in tijd mogelijk aan de bekende en door de kerk al vrij vroeg (maar soms om geheel verschillende redenen en vaak maar gedeeltelijk) als “canoniek” aanvaarde evangeliën vooraf.⁹

Het Evangelie van Thomas geldt intussen voor velen als “the Fifth Gospel”.¹⁰ Ook zonder het canoniek te verklaren, zou ieder redelijk mens (en ook elk christen) de grote waarde van “Thomas” kunnen inzien. Waarom zouden in dit geschrift bepaalde woorden van Jezus *niet* in authentieke vorm kunnen voorkomen? Of zelfs: in de méést authentieke vorm? Nergens ter

⁷ De eerste wetenschappelijke editie verscheen in 1959: *The Gospel according to Thomas. Coptic text established and translated by A Guillaumont, H-Ch Puech, G Quispel e a*, Leiden 1959, met tegelijkertijd versies in het Nederlands, Frans en Duits. Nadien verschenen er bijna ontelbaar vele vertalingen, commentaren en studies. Een recente Franse vertaling levert Claudio Gianotto in de zojuist genoemde *Écrits I*, 25-53; een recente Nederlandse vertaling met uitgebreide commentaar biedt G Quispel, *Het Evangelie van Thomas*, Amsterdam 2004 (2005³).

⁸ Zie hiervoor de eerder genoemde edities van (Hennecke-) Schneemelcher en nu vooral de voortreffelijke vertalingen en inleidingen in de *Écrits apocryphes chrétiens*.

⁹ Zie voor het vrij ingewikkelde probleem van de vorming van de canon van het Nieuwe Testament de nog altijd gezaghebbende boeken van H von Campenhausen, *Die Entstehung der christlichen Bibel*, Tübingen 1968 en B M Metzger, *The Canon of the New Testament: Its origin, development, and significance*, Oxford 1997². Van de meest recente literatuur is onder meer te noemen: G Aragione, É Junod et E Norelli (éd), *Le canon du Nouveau Testament. Regards nouveaux sur l'histoire de sa formation*, Genève 2005.

¹⁰ Van de vele publicaties noem ik hier speciaal de door Risto Uro uitgegeven verzamelbundel *Thomas at the crossroads: Essays on the Gospel of Thomas*, Edinburgh 1998. Diverse probleemgebieden komen hier op evenwichtige wijze aan de orde. Zie in dit boek bijvoorbeeld Risto Uro, “Thomas and oral gospel tradition” (8-32); Ismo Dunderberg, “Thomas’ I-sayings and the Gospel of John” (33-64); Antti Marjanen, “Women disciples in the Gospel of Thomas” (89-106); *idem*, “Is Thomas a Gnostic gospel?” (107-139) en Risto Uro, “Is Thomas an encratite gospel?” (140-162).

wereld is er ook maar enig dogma of enige christelijke confessie die verbiedt te aanvaarden dat buiten de canonieke evangeliën echte woorden van Jezus overgeleverd (kunnen) zijn. Trouwens, dat zal ook moeilijk kunnen. Al in het boek Handelingen van de apostelen (20:35) wordt een woord van Jezus gemeld, dat nergens in de evangeliën is terug te vinden.

Woorden van Jezus werden eerst in mondelinge traditie doorgegeven. Door de verzameling woorden van Jezus die overgeleverd zijn in het Evangelie van Thomas als “gnostisch” te bestempelen, hebben sommigen geprobeerd alles wat zo’n geschrift aan waarheid en wijsheid overlevert, monddood te maken. Laat ik een voorbeeld geven. In de eerste drie canonieke evangeliën staat een spreuk van Jezus die eeuwenlang als een *crux interpretum* is ervaren en waar ook vandaag velen het echt moeilijk mee hebben: “Wie heeft, aan die zal gegeven worden; wie niet heeft, van die zal genomen worden ook wat hij heeft” (Marcus 4:25; Mattheüs 13:12 en Lucas 8:18). Op het eerste gehoor lijkt deze bijbeltekst te zeggen: de rijken zullen steeds rijker worden, de armen steeds armer. Zelfs de meest conservatieve “denktank” meldt dat niet als zijn politieke en maatschappelijke programma! En gelukkig Jezus ook niet! Een uitspraak overgeleverd in het Evangelie van Thomas (*logos* 41) biedt hier wellicht de authentieke achtergrond en exegetische sleutel: “Jezus zegt: Wie heeft in zijn hand (d w z wie *een gave voor een ander*¹¹ in zijn hand heeft), aan diegene zal gegeven worden; en wie niet heeft (d w z wie niets voor een ander over heeft), zelfs het weinige dat hij heeft zal hem ontnomen worden.”

Levert het Evangelie van Judas wellicht ook soortgelijke “onbekende woorden van Jezus” over? In zeker drie gevallen lijkt mij dat inderdaad mogelijk. Dat zou dan betekenen dat wij, met de vondst van het Evangelie van Judas, wellicht drie nieuwe spreuken van Jezus hebben ontvangen. Waarom dat zo is, en in welke exegetische context we dit moeten zien, heb ik vrij uitvoerig uitgelegd in mijn boek (Van Oort 2006a:49-54).¹² Hier noem ik kort de “woorden” die wellicht nieuw kunnen zijn, nieuwe onbekende uitspraken van Jezus: (1) “En zij (= degenen die in Jeruzalem offers brengen) hebben bomen geplant die geen vruchten voortbrengen, in mijn Naam, en op een schandelijke wijze.”¹³ (Codex Tchacos, p 39). (2) “Een bakker kan niet de

¹¹ Ofwel: een aalmoes.

¹² Van Oort, *Het Evangelie van Judas*, 49-54. Zie ook T Nicklas, “Das Evangelium des Judas – Dimensionen der Bedeutung eines neuen Textsfunds”, een op het moment van schrijven van dit artikel nog niet gepubliceerd manuscript voor het Oostenrijkse tijdschrift *Biblische Notizen* (1996).

¹³ Deze uitspraak staat in het kader van het visioen dat Jezus’ leerlingen hebben van de tempel in Jeruzalem en van de offerdienst. Jezus heeft scherpe kritiek op deze tempeldienst: degenen die deze offers brengen hebben “bomen zonder vrucht geplant”. Men kan hier een traditie-historisch verband vermoeden met passages in Marcus (11:12-14) en Mattheüs (21:18-19). Heel duidelijk wordt nu dat *beide* bekende pericopen over de vervloeking van de onvruchtbare vijgenboom (en speciaal die in Marcus) staan in de context van Jezus’ kritiek op de tempeldienst!

Het evangelie van Judas

gehele schepping onder de hemel voeden.”¹⁴ (pp 41-42); “Het is onmogelijk om zaad te zaaien op een rots en daarvan vrucht te oogsten.”¹⁵ (pp 43-44).

Al met al draagt – vanuit historisch oogpunt en gezien het evidente onderschrift *PEUAGGELION NIOUDAS* dat de Koptische tekst als een soort colophon afsluit – het Evangelie van Judas zijn naam terecht. Wat staat er globaal in? Zoals vaak in een antiek werk melden de eerste zinnen waarover het gaat: “Het geheime verslag (*logos*)¹⁶ van de openbaring (*apophasis*)¹⁷ die Jezus eens openbaarde in een gesprek met Judas Iskariot. Dit gesprek had plaats gedurende acht dagen en drie dagen voordat Hij het Paasfeest vierde”.¹⁸

Alleen al de eerste woorden van de nieuwe tekst zijn goed voor een aparte beschouwing. In dit verband kan slechts kort het volgende worden gemeld. Het Judasevangelie presenteert zich als een “geheim verslag”. Dat wijst op iets esoterisch en inderdaad is dit evangelie een esoterisch geschrift. Het pretendeert de weergave te zijn van een openbaring van Jezus. Dergelijke “openbaringen” kwamen destijds veel voor, maar wát dan geopenbaard werd, bleef onbekend. Het mocht slechts in zeer beperkte kring worden doorgegeven en niemand mocht er met de buitenwereld over spreken. Hier is ons zo’n openbaring als het ware in de schoot gevallen.¹⁹

Wat voor soort openbaring is dit dan? Ze wordt gegeven aan Judas. Uiteraard wist de schrijver of de groepering waarin dit “evangelie” ontstond over de figuur van Judas Iskariot uit de mondelinge overlevering. En wellicht ook al uit de geschreven traditie: misschien uit de ons bekende evangeliën (of de bronnen die eraan ten grondslag liggen), heel misschien uit Handelingen

¹⁴ Een soort spreuk (net als Hand 20:35), wellicht verwant met Johannes 6 en zo een variant op het bekende woord van Jezus: “Ik ben het brood des levens”, “Ik ben het brood dat (het) leven geeft”.

¹⁵ Te vergelijken met Marcus 4:1-20, Mattheüs 13:1-13; Lucas 8:4-15, en zeker ook met *logos* 9 van het Evangelie van Thomas.

¹⁶ Men kan ook vertalen: “verhaal” of heel letterlijk: “woord”.

¹⁷ Of: “uitspraak”, “verklaring”, “uiteenzetting”. Aan de “aartsketter” en gnosticus Simon Magus (Hand 8) wordt door de kerkvader Hippolytus van Rome een boek toegeschreven dat de titel droeg *Apophasis Megalè*: de Grote Openbaring.

¹⁸ Letterlijk: “acht dagen voor de drie dagen”, maar er lijken mij voldoende redenen voor een interpreterende weergave zoals hier gemeld. Zie nader *Het Evangelie van Judas*, 88.

¹⁹ In een nog ongepubliceerd manuscript verwijs ik voor dergelijke openbaringen, die in joodse en joods-christelijke kringen vaak voortkwamen en te beschouwen zijn als een soort voor-vormen van kabbalistische tradities, naar onder meer teksten van Philo van Alexandrië. Zie bijv diens *De posteritate* I, 232 ff en *De migratione Abr* I, 450. Belangrijk is daarnaast onder meer het apocriefe boek *3 Henoch*. Het meldt dat rabbi Jismael ben Elisha (ca 100) opstijgt tot de goddelijke troon. Daar wordt hij door Metatron (dat is: de oervader Henoch die de metamorfose heeft ondergaan van menselijk wezen tot hoogste engel) in de geheimenissen van de hemelse wereld (en dan vooral de geheimenissen van de schepping) ingewijd. Veel hiervan heeft directe parallellen met de joodse bronnen van gnostische tradities in het algemeen en die van het Evangelie van Judas in het bijzonder. Daarnaast leze en herleze men de tradities in de Talmoed over de zogenaamde *minim*! Zie bijv *Talmoed Jerusch.*, *Chagiga* 11^b, 14^b, 15^b en 77^a.

(Kasser, Meyer & Wurst 2006:36) (Van Oort 2006a:36).²⁰ Hier evenwel treedt een geheel andere Judas op. Hij is niet de verworpene, maar hij is de verkorene.²¹ Het is speciaal aan hem dat Jezus bijzondere openbaringen meedeelt. De eerste woorden van de tekst kunnen ook vertaald worden als: “Het geheime verhaal van de openbaring van Jezus aan Judas” of: “Verslag van de geheime uiteenzetting van Jezus aan Judas”. Judas Iskariot is – zoals verderop dit evangelie meldt – de leerling die alle andere discipelen overtreft (*Codex Tchacos*, p 56: “Maar jij zult hen allen overtreffen.”). Niet is hij de sinistere booswicht, hij is juist de schitterende uitblinker.

Wat maakt Jezus bekend en wanneer? Nogal cryptisch spreken de eerste zinnen over een gesprek dat Jezus voert “acht dagen voor de drie dagen”. Ik heb dat uiteindelijk weergegeven met “gedurende drie dagen en acht dagen”. Na lang kloppen op de tekst en de structuur van het gehele evangelie lijkt mij de oplossing als volgt. Aanvankelijk spreekt Jezus met alle leerlingen, Judas inclusief. In precies drie taferelen ontvouwt zich het eerste stuk: drie gesprekken op drie dagen, met allen (*Codex Tchacos*, pp 33-44).

Dan volgt als tweede deel van het manuscript een lang gesprek met Judas alleen. Men kan zich voorstellen waarom de schrijver dat lange onderhoud met Judas acht dagen laat duren. Acht verwijst in bepaalde (vooral gnostische) kringen naar het volmaakte. Judas wordt gedurende acht dagen ingewijd (*Codex Tchacos*, pp 44-57). Daarna volgt zijn mystieke “optrekking” ofwel “hemelvaart” (*Codex Tchacos*, p 57).²²

²⁰ Aan het begin van p 36 van *Codex Tchacos* luidt het: “Want iemand anders zal je plaats innemen, opdat weer compleet zal zijn (het getal van) de twaalf discipelen met hun God”. Op grond van dit aan Jezus toegescheven woord tot Judas wordt in het in noot 4 genoemde boek *The Gospel of Judas* zowel in de inleiding (op naam van Marvin Meyer) alsook in het artikel van B Ehrman en nogmaals door de auteurs in hun gezamenlijke toelichting bij p 36 geconcludeerd, dat de schrijver van het Evangelie van Judas bekend moet zijn geweest met het bijbelboek Handelingen der apostelen. Hier immers (*Hand 1:15-26*) vinden we de verkiezing van Matthias in plaats van Judas vermeld. Een sluitende bewijsvoering lijkt mij hier echter te ontbreken. Vgl Van Oort, *Het Evangelie van Judas*, 82: “Met eenstemmige stelligheid is in de reacties op de ontdekking van het Evangelie van Judas tot nu toe beweerd dat de zinsnede ‘Want iemand anders zal je plaats innemen, opdat weer compleet zal zijn het getal van de twaalf discipelen’ (p 36) onmiskenbaar bewijst dat de auteur Lucas’ Handelingen van de apostelen (in casu: de essentie van Handelingen 1:15-36) heeft gekend. De vraag moet wel luiden: op grond waarvan is dit met zoveel stelligheid te beweren? Ging die traditie ook niet elders rond en kan ze niet via mondelinge weg zijn overgeleverd? Letterlijk van ‘compleetheid’ of ‘volledigheid’ is in Handelingen 1 (of in de canonieke evangeliën, of in Paulus’ brieven) geen sprake; de achterliggende gedachte (twaalf discipelen/apostelen als representanten van de twaalf stammen van Israël) was algemeen bekend.”

²¹ Ik maak hier een toespeling op een gevleugelde uitspraak van Karl Barth over Judas in zijn *Kirchliche Dogmatik*. Hiermee wil ik uiteraard niet beweren, dat de befaamde “reformierte” dogmaticus en de schrijver(s) van het Judasevangelie uiteindelijk hetzelfde over Judas zeggen! Alleen in dit opzicht is er merkwaardige overeenstemming.

²² *Codex Tchacos*, p 57: “Zie, aan jou is alles gezegd. / Hef je ogen op en zie op de wolk en op de sterren die de wolk omgeven. / De ster die de leiding heeft (*prohègoumenos*) is jouw ster. / Judas hief zijn ogen op. / En hij zag de lichtende wolk en hij ging haar binnen.”

Het evangelie van Judas

Waarin worden Judas en ten dele eveneens de andere discipelen ingewijd? Ook dat duiden de eerste zinnen al aan: “de mysteriën (*mustèrion*) boven deze wereld (*kosmos*) en wat zal plaatsvinden aan het einde [van deze wereldtijd]” (*Codex Tchacos*, p 33). Evenals elke rabbi in die tijd vertelt Jezus “verborgenheden” in de kring van de eigen ingewijden. Naar wij weten kent ook het rabbijnse jodendom dergelijke esoterische overlevering: openbaringen over “het einde” en bepaalde kosmologische en theosofische verborgenheden.²³

Godsdiensthistorisch is deze tekst vooral verwant met bepaalde voorvormen van de latere Kabbalah. Dergelijke geheime overleveringen komen in de begintijd van het christendom – en dat is tegelijk de begintijd van het rabbijnse jodendom! – veelvuldig voor. In joodse kring speculeert men over “de geheimen van de schepping”. Naast die kosmogonische speculaties zijn er de meer theosofische speculaties. Zij worden weergegeven als openbaringen over de gestalte van de Eeuwige zelf. Die openbaringen, vaak verkregen via bijzondere mystieke “hemelreizen”, zijn uiterst geheim. Ze worden slechts doorgegeven in zeer beperkte kring.²⁴

Over “de geheimenissen boven deze wereld” en over “wat plaats zal vinden aan het einde van deze wereld” gaat het grootste gedeelte van het Evangelie van Judas. Wat deze geheimenissen precies inhouden, en hoe men het einde van deze wereld precies ziet, is – mede door de lacuneuze staat van het manuscript – niet in enkele woorden en glashelder weer te geven. In hoofdlijn gaat om een gnostische visie²⁵ op het menselijke bestaan in deze wereld. Voorondersteld is, dat de innerlijke kern van de mens goddelijk is. Deze innerlijke mens moet worden verlost.²⁶ En dát is het wat Judas uiteindelijk bij Jezus doet door hem over te leveren. Ook de mens Jezus moet van zijn aardse, vergankelijke lichaam worden bevrijd. Die daad –

²³ Te denken is hier vooral aan de zogenaamde *Ma'aseh B'eresjith*: “het werk van de schepping”. Uitgangspunt van deze speculatieve geheimleer waren het begin van het bijbelboek Genesis en de daarin opgenomen tradities betreffende het ontstaan van de wereld. Daarnaast was er de *Ma'aseh Merkabah*, “het werk van de wagen”: speculaties die betrekking hebben op het visioen van de goddelijke troonwagen in Ezechiël 1.

²⁴ Men zie de vele studies over het thema van de Merkabah-mystiek (ofwel: Merkabah-gnostiek!) van Gershom Scholem en anderen. Meest invloedrijk werd G Scholem's *Major trends in Jewish mysticism*, New York 1974.

²⁵ De meeste onderzoekers nemen aan dat het hier gaat om “Sethiaanse” gnosis. In deze gnosis neemt de bijbelse oervader Seth (Gen 5:6) een belangrijke plaats in. Maar welke vorm van Sethiaanse gnosis hier aan de orde is en hoe de Sethiaanse mythe die in het Judasevangelie op de achtergrond staat precies heeft geluid, is – zo bleek ook op het congres in Parijs – voor een belangrijk deel nog voorwerp van debat en nader onderzoek.

²⁶ In het algemeen kan de boodschap van elke vorm van gnostiek heel kort worden weergegeven: de *nous* (= de openbaring die inzicht brengt) redt de *psychè* (de goddelijke kern van de mens, zijn ziel) uit de *hylè* (de stoffelijke wereld, de materie).

hier uiterst positief geduid – wordt in gang gezet door Judas (*Codex Tchacos* 56: “Want jij zult offeren de mens die mij draagt”).

Niet wordt gezegd dat hij Jezus verraadt en al helemaal niet wordt gesproken over een kus.

De aangrijpende slotscène uit het Evangelie van Judas kan hier nu niet uitvoerig worden besproken. Over die slotscène is trouwens al veel gemeld (en gefantaseerd), want zij vormt de inhoud van het belangrijkste blad dat lange tijd op het internet circuleerde. Kort gezegd: het Judasevangelie bevestigt dat wij het Griekse werkwoord “*paradidona*”, dat ook in het Nieuwe Testament vaak in dit verband voorkomt, *niet* moeten vertalen met “verraden”. Het betekent (vooral positief): “overgeven”, “overhandigen”, soms zelfs: “toevertrouwen”. Op de laatste bladzijde van het nieuwe manuscript luidt het: “En zij [sc de hogepriesters en de Schriftgeleerden] naderden tot Jezus en zeiden tot Hem: ‘Wat doe je hier? Jij bent Jezus’ (ware) discipel’. Hij antwoordde hen overeenkomstig hun wens. En Judas ontving enig geld. En hij gaf Hem aan hen over” (*Codex Tchacos* 58).

Speciaal attendeer ik nog op een element dat allicht voor onze tijd – die sommigen graag positief duiden als de tijd van de grote dialoog tussen de monotheïstische wereldreligies, maar anderen pessimistisch beschouwen als de grote “clash of civilizations” – heel belangrijk is. Christus wordt in de nieuwe tekst nadrukkelijk “de Profeet” genoemd.²⁷ Dat verwijst naar oeroud joods-christelijk erfgoed (Van Oort 2006b:36-37).²⁸ Over de oudste christelijke gemeente van Jeruzalem zijn wij vrij goed geïnformeerd. Die gemeente bestond uit joden. Ook als joden christen zijn geworden, wanneer ze Jezus van Nazareth als Messias hebben aanvaard, gebeurt dit binnen hun joodse voorstellingswereld. Niet ingewikkeld hebben zij gesproken over de “Godmens” Jezus Christus. In het kader van hun joodse “denk-beelden” hebben zij Jezus gezien als de beloofde Profeet.²⁹ Veelzeggend is zoals in dit spreken over Jezus als de Profeet niet alleen joodse³⁰ en oer-christelijke, maar ook islamitische voorstellingen over Jezus met elkaar overeenkomen. In

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Zie nader over het Profeet-zijn van Jezus en ook over Jezus als de Naam: J van Oort, “Les noms de Jésus, d’Évangiles en évangiles”, *Le Monde de la Bible* 174, novembre-décembre 2006, 36-37.

²⁹ Zie bijv Joh 1:21; 6:14; 7:40 en Hand 3:22; 7:37. Vgl ook het fragment dat Hieronymus in zijn Jesaja-commentaar (op Jes 11:2; zie *Corpus Christianorum, Series Latina* 73, 147-148) overlevert uit het Evangelie der Hebreëën. Op de achtergrond van al deze uitspraken over Jezus als dé Profeet staat vaak Deut 18:15.18!

³⁰ Zie de vragen zoals deze bijvoorbeeld volgens het zojuist genoemde Evangelie van Johannes opklinken uit de kring van Jezus’ tijdgenoten!

Het evangelie van Judas

de Koran luidt het: “Hij [Jezus] zei: ‘Ik ben Gods dienaar. Hij heeft mij de Schrift gegeven en Hij heeft mij tot Profeet gemaakt’”.³¹

De vondst van het Judasevangelie heeft een veelheid aan betekenissen. Allereerst is het hoogst bijzonder dat na meer dan achttien eeuwen ineens een dergelijke tekst tot onze beschikking komt. We wisten van het bestaan, we wisten vagelijk over de inhoud.³² Nooit evenwel werd ook maar één letterlijk citaat uit deze geheime “openbaring” bekend. Nu ineens hebben we die tekst. Dat is op zich al een sensatie. Plotseling hebben we nu een *esoterische* tekst. Ook dat is heel bijzonder. Naar mijn inzicht was deze openbaring echt bedoeld om binnen kleine kring geheim te blijven. Dat is eeuwenlang gelukt. Nu evenwel is deze tekst voor iedereen beschikbaar. Van groot belang is dat er deskundige voorlichting over wordt gegeven. Anders wordt deze wetenschappelijke sensatie een dwaze hype. Sinds *De Da Vinci Code* (enkele “feiten” vermengd met “fictie”: sommigen noemen dat genre “factie”) weten we wat een dergelijke “hype” kan veroorzaken ... *De facto* is deze nieuwe tekst (en zijn zelfs de verhalen over de wederwaardigheden van Codex Tchacos) veel meer opzienbarend dan de nonsense van de *Da Vinci Code*.

Dit “evangelie” geeft bijzondere informatie over een sterk joods gekleurde en nu christelijk geworden gnostische groepering. Die groepering kwam vooral voor in Egypte en dan in het bijzonder in Alexandrië.³³ Mogelijk had zij oorspronkelijk ook aanhangers in Palestina, misschien zelfs in Jeruzalem zelf.³⁴ Ongeveer in de jaren 120-160, wellicht zelfs eerder, heeft zij haar opvattingen op schrift gesteld. Aan het beeld van een zeer veelkleurig jodendom en het daaruit ontstane christendom voegt dit geschrift een nieuw facet toe.

Via het Judasevangelie hebben we mogelijk nieuwe woorden van Jezus. En opnieuw oeroude overlevering die meldt hoe de allereerste (joodse) christenen Jezus zagen. Als de Profeet, ook als de Naam,³⁵ de wezensopenbaring van de Eeuwige.

³¹ Koran 19:30.

³² Het eerste oude bericht over het Evangelie van Judas is ergens tussen 180-190 overgeleverd door Irenaeus (*Adversus haereses* I, 31, 1), maar of hij zelf deze tekst gelezen heeft lijkt mij hoogst twijfelachtig. Latere oude getuigenissen zijn waarschijnlijk (grotendeels of zelfs geheel) van hem afhankelijk: zie bijv Epiphanius (*Panarion* 38, 1, 5) en Theodoretus (*Haer* I, 15).

³³ Zie de eerder genoemde verwijzingen naar de geschriften van Philo Alexandrinus.

³⁴ In ieder geval naar Palestina verwijzen de berichten over bijvoorbeeld de beroemde rabbi Jochanan ben Sakkai (hij leefde rond het jaar 50) in *Talmoed Jerusch*, *Chagiga* 77^a en elders.

³⁵ Bijv *Codex Tchacos*, p 38: Jezus' discipelen melden dat zij in een visioen twaalf priesters bij een altaar hebben gezien en vervolgen dan: “de mannen die staan [voor] het altaar roepen uw [Naam] aan”. Vgl bijv 39: “Ik zeg jullie: Al die priesters die bij dat altaar staan roepen mijn Naam aan”.

Last, not least: hier wordt een totaal ander beeld van Judas getekend. Dat is “protestexegese” zoals die in de Vroege Kerk in het algemeen, en in joods-gnostieke kring in het bijzonder, vaker voorkwam. Dat Judas (= Iouda(s) = J^ehoedah = de Jood!) hierbij in het centrum staat, is veelbetekenend. Ook daarover zal de discussie zeker voortgaan.

Literatuurverwijzing

- Aragione, G, Junod, É & Norelli, E (éd) 2006. *Le canon du Nouveau Testament. Regards nouveaux sur l'histoire de sa formation*. Genève: Labor et Fides.
- Bovon, F & Geoltrain, P 1997. *Écrits apocryphes chrétiens, I*: Édition publiée sous la direction de François Bovon et Pierre Geoltrain. Index établis par Sever J Voicu. Paris: Gallimard.
- Geoltrain, P & Kaestli, J-D 2005. *Écrits apocryphes chrétiens, II*: Édition publiée sous la direction de Pierre Geoltrain et Jean-Daniel Kaestli. Index établis par Jean-Michel Roessli et Sever J Voicu. Paris: Gallimard.
- Kasser, R, Meyer, M & Wurst, G 2006. *The Gospel of Judas*. Washington, DC: National Geographic.
- Koester, H 1990. *Ancient Christian Gospels: Their history and development*. London: SCM.
- Metzger, B M 1997. *The canon of the New Testament: Its origin, development, and significance*. Oxford: Oxford University Press.
- Puech, T H, Quispel, G e a 1959. *The Gospel according to Thomas*. Coptic text established and translated by A Guillaumont. Leiden: Brill.
- Quispel, G 2004. *Het Evangelie van Thomas*. Amsterdam: Bibliotheca Philosophica Hermetica.
- Robinson, J M 2000. *The Coptic Gnostic Library*. Leiden: Brill.
- Schneemelcher, W 1990. *Neutestamentliche Apokryphen in Deutscher Übersetzung, I: Evangelien*. Tübingen: J C B Mohr.
- Uro, R 1998. *Thomas at the crossroads: Essays on the Gospel of Thomas*, Edinburgh: T & T Clark.
- Van Oort, J 2006a. *Het Evangelie van Judas: Inleiding, vertaling, toelichting*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Van Oort, J 2006b. Les noms de Jésus, d'Évangiles en évangiles. *Le Monde de la Bible* 174, novembre-décembre 2006, 36-37.
- Von Campenhausen, H 1968. *Die Entstehung der christlichen Bibel*. Tübingen: Mohr.